

**SLOVENSKA ŠKOFOVSKA KONFERENCA
KATEHETSKO-PASTORALNA ŠOLA**

Mag. Sandra Kozorog - Košuta

**ČUDOVITA MOČ RAZUMA –
KRŠČANSTVO IN KAPITALIZEM
ZAKLJUČNA NALOGA**

Mentor: Mag. BOŠTJAN TOPLIKAR

Koper, 2017

ZAHVALA

Za nepogrešljivo pomoč in svetovanje pri pisanju diplomske naloge bi se rada zahvalila svojemu mentorju, mag. Boštjanu Toplikarju, svojemu možu Fabiu za potrpljenje in podporo pri pisanju naloge, g. Pavlu Preslu, ki me je vpeljal na pot zmagoslavja razuma v krščanstvu, in nenazadnje našemu domačemu župniku, g. Damijanu Bajcu, ki nam je sploh omogočil ta izjemen študij v domačem kraju.

KAZALO

POVZETEK	4
1. VSE SE JE ZAČELO V 'MRAČNEM' SREDNJEM VEKU... ALI PA ŠE PREJ.....	6
1.1 JEZUS – FILOZOF.....	4
1.2 TEMNI SREDNJI VEK – MIT ALI RESNICA?.....	8
1.3 NOVOSTI V PROIZVODNJI	9
2. KRŠČANSTVO IN NJEGOVA ZAVEZANOST NAPREDKU.....	12
2.1 TEOLOGIJA IN ZNANOST.....	14
2.1.1 UNIVERZA, EDINSTVENA KRŠČANSKA IZNAJDBA.....	14
2.1.2 NOVOSTI MORALNE TEOLOGIJE V SREDNJEM VEKU.....	15
2.1.3 SUŽENJSTVO IN KRŠČANSTVO	16
3. KAPITALIZEM	16
3.1 KAPITALIZEM – NEBRZDANI KONCEPT	18
3.2 KAPITALIZEM IN KRŠČANSTVO	19
3.2.1 POSLEDICE SPECIALIZACIJE	20
3.2.2 »BREZDELJE JE SOVRAŽNIK DUŠE«	21
3.2.3 DOBIČEK, OBRESTI IN BIBLIJA	22
3.2.4 PRAVICA DO ZASEBNE LASTNINE	25
4. PREVAJANJE BIBLIJE – JABOLKO SPORA.....	27
5. KRŠČANSTVO IN KAPITALIZEM V NOVEM SVETU	29
6. ZMAGOSLAVJE RAZUMA NA SLOVENSKEM	30
7. ZAKLJUČEK.....	32
III. BIBLIOGRAFIJA.....	34

POVZETEK

Znanost v polnem pomenu besede je nastala v okviru krščanske kulture, saj je krščanstvo s svojo vero v moč razuma, s svojim neizmernim optimizmom, da lahko s pomočjo razuma premikamo gore in z odprtostjo k raznim novitetam ustvarilo zametke za razvoj sodobne globalne družbe. Cerkev je bila tista, ki je zvesto zagovarjala moč razuma in možnost napredek, kajti »pri Bogu namreč ni nič nemogoče.« (Lk 1, 37)

'Temni' srednji vek ni bilo obdobje nevednosti in praznoverja. Hiter intelektualni in materialni napredek se je pričel takoj, ko so se Evropejci izvili iz hromečega prijema rimskega zatiranja in zmotnega grškega idealizma. Najprej so cerkveni učitelji odpravili s sužnje lastništvom, nato pa s svojo vero v napredek, ki pa ni bila omejena samo na tehnologijo ali visoko kulturo, ustvarili zametke za kasnejši kapitalizem. Katoliški menihi, ki so se kljub odpovedi svetnim stvarjem trudili zagotoviti varnost svojih samostanskih posestev, so na svojih posestvih ustvarjali dobiček, ki pa ni imel zgolj potrošniške vrednosti, pač pa je ustvarjal občutek varnosti in odgovornosti. Na žalost so prvotno idejo kapitalizma močno zasenčili levičarji v 19. st. z namenom obsoditi bogastvo in privilegije.

KLJUČNE BESEDE: razum, krščanstvo, kapitalizem, cerkveni očetje, izobrazba, novosti.

ABSTRACT IN ENGLISH

Science in the full sense of word was born within the Christian culture. Having a strong belief in the power of intellect, together with its incredible optimism that reason can move mountains and with its openness to various novelties, Christianity has opened way to the development of a modern global society. It was the Church who was faithfully defending the power of reason and the possibility of development, for: "*With God nothing shall be impossible.*" (Luke 1:37)

The 'dark' Middle Ages was not a period of ignorance and superstition. The rapid intellectual and material progress begun as soon as the Europeans got out of the paralyzing grip of the Roman repression and the erroneous Greek idealism. The early church fathers have first abolished slavery and then, due to their belief in reason, which was not limited only to technology or high culture, created the basis for the later capitalism. Despite their resignation

to worldly matters and despite their striving to ensure the security of their land, the catholic brethren were making profits on their estates which, however, did not have only consumerist values, but created a feeling of security and responsibility. Unfortunately, the original idea of capitalism was strongly blackened in the 19th century by the leftists in their efforts to condemn the riches and their privileges.

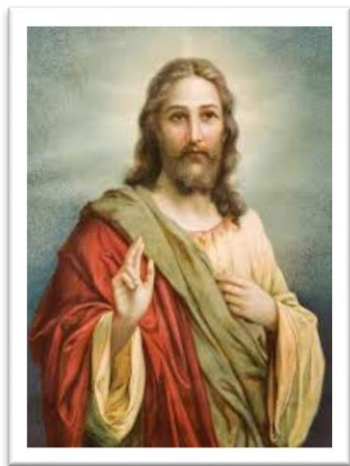
KEY WORDS: reason, Christianity, capitalism, church fathers, education, novelties

1. VSE SE JE ZAČELO V 'MRAČNEM' SREDNJEM VEKU ... ALI PA ŠE PREJ

Korenine sodobne globalne kulture segajo 2000 let nazaj k izvorom evropske kulture v krščanstvu, kjer se je po mnenju Roberta Petkovška (Stark, 15) začela tudi znanost v polnem pomenu besede. Prav iz krščanstva se je prek srednjeveške Evrope kasneje razvila novoveška, zahodna kultura, ki se je postopoma globalizirala. Posebnost Zahoda, ki se je dvignil iz krščanstva, je namreč v tem, da je dopuščal svobodo, dajal velik poudarek izobrazbi in razumu ter zavračal vsakršno zatiranje. Nekateri celo trdijo, da naj bi Zahod vzcvetel v trenutku, ko je premagal verske ovire za napredek, še posebej tiste, ki so onemogočale razvoj znanosti, vendar je to velik nesmisel. Dejstvo je, da se je uspeh Zahoda, vključno z razvojem znanosti, gradil na povsem verskih temeljih, trdi Petkovšek. Ljudje, ki so ga povzročili, pa so bili goreči kristjani.

1.1 JEZUS = FILOZOF

Skoraj vse religije so v antiki delovale kot običaji, kot nenehno vrteče se kolo istih obredov in ritualov, kjer pa ni bilo prostora za posameznika, njegove potrebe in interese. Poudarek je bil na skrivnosti in intuiciji. Zgolj krščanstvo pa je sprejelo razum, logiko in resnico kot primarna vodila pri odkrivanju verskih resnic. Jezus sam pravi: *»Jaz sem pot, resnica in življenje«* (Jn 14, 6). In tudi na mnogih upodobitvah je Kristus prikazan v dvojni vlogi: v vlogi pastirja s palico v roki in kot filozof, ogrnjen s filozofskim plaščem.

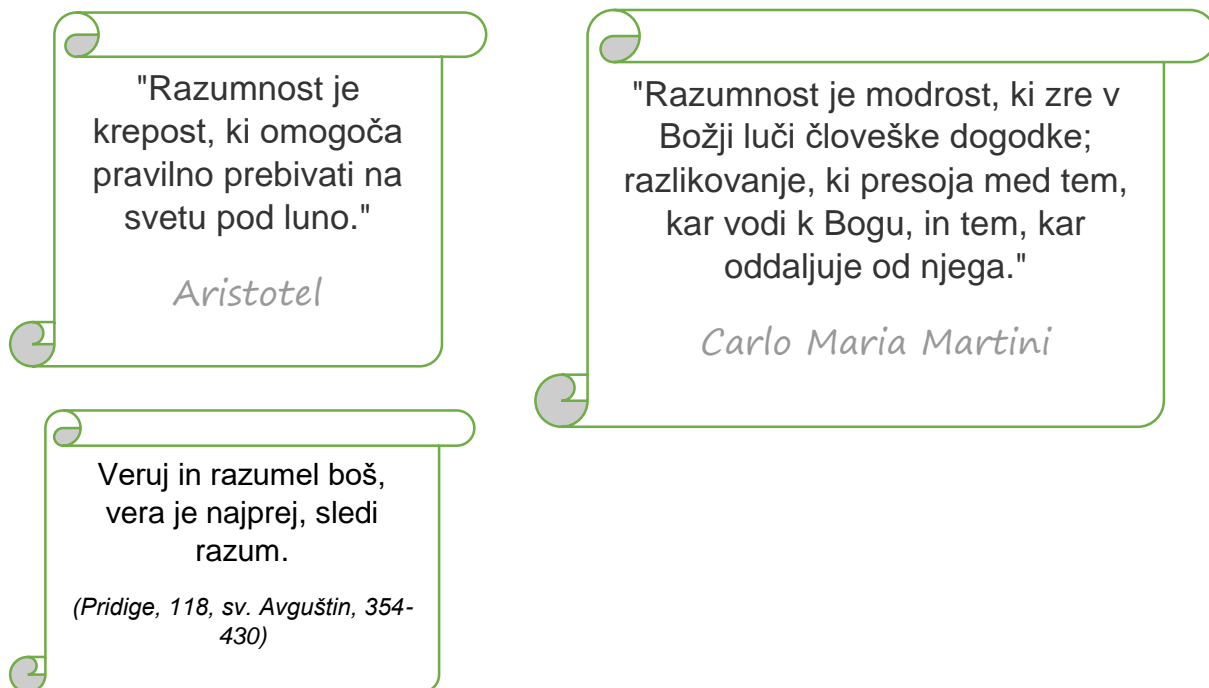
Slika 1

in 2: Jezus

učitelj in Jezus pastir.

Od samih začetkov se je krščanska teologija začela razvijati kot disciplina, ki je za enega svojih osnovnih temeljev izbrala razum. Cerkevni očetje so od vsega začetka dalje učili, da je razum največji dar od Boga in istočasno tudi sredstvo za postopno povečanje posameznikovega razumevanja Svetega pisma in razodetja.

Slika 3: Citati na temo razuma (elektronski vir).

Krščanstvo je bilo zaradi svoje vere v razum usmerjeno v posameznika kot individuum in v prihodnost, medtem ko so ostale religije večjo vlogo dajale skupnostim in preteklosti. Že zelo kmalu je krščanstvo uvedlo pojme kot so 'oseba', 'dostojanstvo', 'svoboda' ali 'enakost' in na ta način postavila temelje k odpravljanju dolgo zatirajočega sužnjelastniškega sistema.

Sveti Pavel pravi: »Ne Juda, ne Grka, niti ne sužnja, ne svobodnjaka, ni ne moškega, ne ženske, vsi ste eden v Jezusu Kristusu« (Gal3, 27-28). Pavel ni mogel trditi, da suženjstvo oz. neenakost med moškimi in ženskami ne obstajata. Želel je povedati le, da smo pred Bogom in v življenju, ki prihaja, vsi enaki. S tem je Pavel istočasno tudi svaril sužnje lastnike, naj lepo ravnajo s sužnji, saj bo vsak odgovarjal za svoja dejanja. Teološke osnove moralne enakosti pa najdemo tudi v Novi zavezi, saj je že Jezus sam zagovarjal revolucionarni koncept moralne enakosti tako s svojimi besedami, kot tudi z dejanji. Vsakič znova se ni menil za uveljavljene

statusne meje, družil se je s stigmatiziranimi ljudmi, vključno z gostilničarji, nemoralnimi ženskami, berači, gobavci in drugimi izobčenci. S poudarjanjem koncepta enakosti, osebe in njenega dostojanstva ter svobode je krščanstvo že zelo zgodaj oralo ledino na poti k svobodi. Svobodi, ki jo je prevzela predvsem zahodna Evropa, svobodi, ki je odprla vrata h kritičnosti in Evropi omogočila vrsto renesans in vedno novih inovacij na področju gospodarstva (npr. izraba vodne sile), politike (npr. Magna Carta Libertatum) ali intelektualnega življenja

(samostanske šole in univerze).

Slika 4: Magna Carta Libertatum (elektronski vir).

1.2 TEMNI SREDNJI VEK – MIT ALI RESNICA?

Rodney Stark v svojem delu *Zmagoslavje razuma* (2006) trdi, da 'temni' srednji vek ni bilo neko obdobje nevednosti in praznoverja, pač pa hitrega intelektualnega in materialnega napredka, ki se je začel takoj, ko so se Evropejci izvili iz hromega prijema rimskega zatiranja in zmotnega grškega idealizma. Po njegovem mnenju je miselnost, da je bila Evropa od padca Rima do 15. stoletja pogreznjena v temo, popolnoma zmotna, na žalost pa je ta mit oz. praznoverje, kot ga Stark imenuje, tako zakoreninjen, da je to definicijo sprejela celo enciklopedija.

Pozni srednji vek se velikokrat označuje kot »mračno« obdobje srednjega veka, ki je vrglo temno senco na celotno in zelo dolgo tisočletno obdobje, ki ga označujemo za srednji vek.

Slika 5: Definicija poznega srednjega veka (https://sl.wikipedia.org/wiki/Srednji_vek).

»Ideja, da je bila Evropa v temni srednji vek, je izmišljotina antireligioznih in zagrizenih protikatoliških intelektualcev iz 18. stoletja, ki so bili odločeni, da bodo branili kulturo superiornosti lastnega časa, » trdi Stark (2012, 86) in nadaljuje, da je padec Rimskega cesarstva osvobodil na milijone zatiranih, ki so morali plačevati davke in nato pričeli uporabljati nove tehnologije, nove oblike kmetijstva, plovbe, transporta blaga in izobraževanja. Pomembno je torej poudariti, da je bil padec Rima padec *mesta*, ne pa padec *civilizacije*, kot nas enciklopedije pogosto zavajajo. Posledica takega razvoja je bilo namreč mnogo boljše življenje navadnih ljudi, tako da je populacija po stoletjih upadanja pod Rimljani začela ponovno naraščati. Delavskemu razredu ni bilo treba 'potiti krvavega potu' za financiranje osupljivih ekscesov rimske elite in za gradnjo ogromnih spomenikov, ki niso bili namenjeni ničemu drugemu kot samopotrjevanju rimske mogočnosti ali, še slabše, vzdrževanje ogromne vojske, ki je osvajala kolonije.

1.3 NOVOSTI V PROIZVODNJI

Največji dosežek 'temnega' srednjega veka so novosti v gospodarstvu, ki pa niso primarno temeljile na človeški delovni sili.

Pri tem gre najprej vzpostaviti vodno silo. Rimljani so sicer razumeli moč vode, vendar niso imeli nobene *potrebe*, da bi jo izrabljali, saj so imeli veliko sužnjeve, ki so delo opravili namesto nje. Robert Lopez navaja, da popis iz 9. stoletja razkriva, da je bilo vzdolž reke Sene v okolici Pariza veliko vodnih mlinov, od katerih je večina stala na cerkveni zemlji. Podobno je Vilijem Osvajalec v svoji zemljiški knjigi zabeležil, da obstaja v Angliji vsaj 5624 že delujočih mlinov na vodni pogon, kar je pomenilo, da je na vsakih 50 družin stal vsaj en mlin (Stark po Lopezu, 91). V 12. stoletju so postali mlini tako pomembni, da je bilo v centru Pariza, natančno vzdolž reke Sene, 68 mlinov na odseku, dolgem manj kot dva kilometra. V povprečju torej en mlin na vsakih 20 metrov reke. Kmalu so vodno moč izkoriščali tudi za žaganje lesa in kamnov, za rezanje letev, brušenje nožev in mečev, za obdelavo kovin in nenazadnje, za izdelavo papirja iz tkaninske kaše. Jean Gimpel je zapisal, da so papir, potem ko so ga izumili Kitajci in si ga prisvojili Arabci, z rokami in nogami izdelovali več kot tisoč let. Takoj ko je v 13. st. dosegel srednjeveško Evropo, pa so ga začeli izdelovati mehansko.

Temni srednji vek pa ni bil pomemben samo zaradi hitrega širjenja in izpopolnitve uporabe vodne moči. Evropejci so začeli izkoriščati tudi naravno silo vetra. Posledično so začeli

graditi namakalne sisteme, ki so bili osnovani na tem, da so vetrovi črpali vodo iz morja. Nastajati so začeli mlini na veter, ki so se širili še hitreje kot vodni mlini. Veter lahko namreč dobimo vsepovsod. Prišlo je celo tako daleč, da so v 12. st. Evropejci zaradi medsebojnega oviranja vetra, vlagali tožbe drug proti drugemu.

In nenazadnje, navaja Gimpel, so se Evropejci v srednjem veku začeli vedno bolj zanimati tudi za moč konjev. Rimljani, tako kot ostale stare civilizacije, niso poznali sredstev za učinkovito izrabo moči konja. Konje so uporabljali na isti način kot vole. Imeli so neprimerne vprege, pri katerih so morali konji, da se ne bi zadušili, držati glavo visoko v zrak, pri tem pa vleči le lažja bremena. Evropejci so v srednjem veku iznašli boljši način. V temnem srednjem veku so začeli uporabljati neupogljiv, dobro oblazinjen komat, ki je konju naložil breme na ramena, ne pa na vrat. Konj je lahko zato vlekel isto breme kot vol, pri tem pa bil neprimerno hitrejši. Šele po padcu Rima so Evropejci začeli uporabljati tudi podkve, ki so bile pritrjene na kopita in so konja varovala pred obrabo in ranami, zaradi katerih so nepodkovani konji pred tem izumom začeli šepati.

Potem ko so dobili izredno učinkovito zamenjavo za vola, so Evropejci izumili še težak plug s kolesi, s katerimi so izboljšali plodnost rodovitne, vendar zelo težke zemlje.

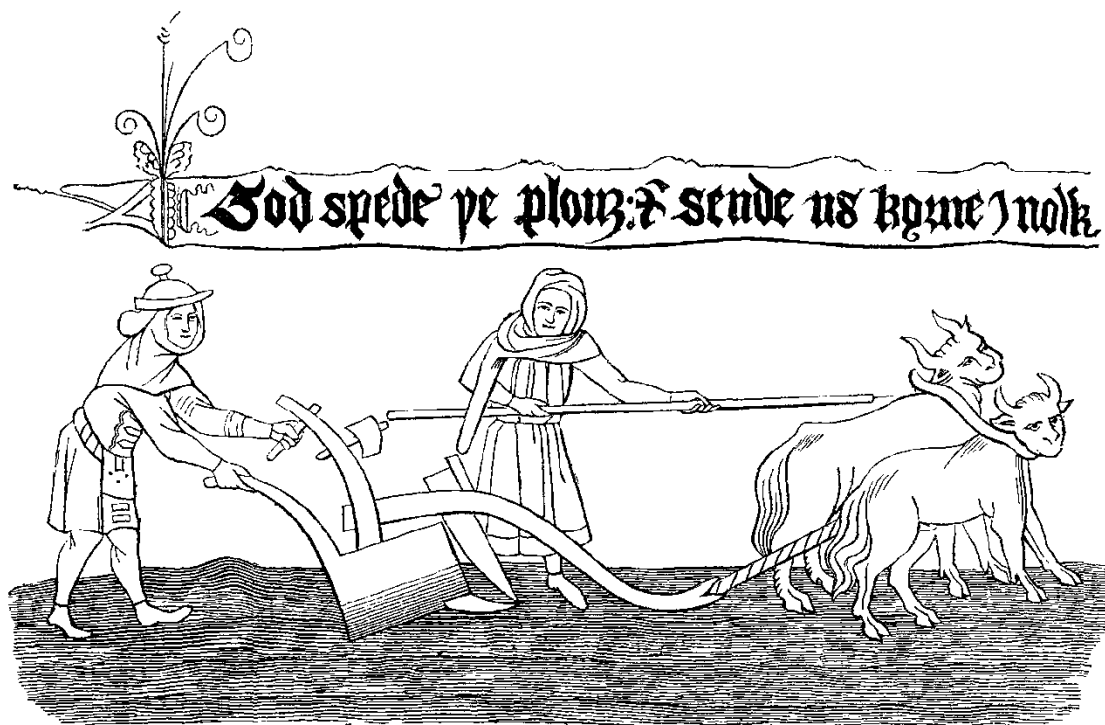

Fig. 18.—Ploughmen.—Fac-simile of a Miniature in a very ancient Anglo-Saxon Manuscript published by Shaw, with legend “God Spede ye Plough, and send us Korne onow.”

Slika 6: Oranje polja v srednjem veku (elektronski vir).

Srednjeveško kmetijstvo je začelo ustvarjati še večje presežke z uporabo sistema kolobarjenja. Obdelovalno površino so razdelili na tri dele, od katerih so na prvi del posadili zimske poljščine (npr. pšenico), na drugega spomladanske (npr. oves, zelenjava, stročnice), tretji del pa je počival. Naslednje leto so sistem zamenjali. Glede na to, da še niso poznali umetnih gnojil, se je ta način kmetovanja izkazal za zelo učinkovitega.

Evropejci so bili zaradi boljšega načina prehranjevanja v srednjem veku veliko bolj zdravi, bolj polni energije in najbrž tudi inteligentnejši. Pa ne samo zaradi poljedelstva. Na delu zemlje, ki je počival, so se pasle živali, ki so zemljo istočasno dognojevale in posledično večale njeno plodnost. Najdragocenejše izmed vseh živali so bile ovce. Ovce so dajale mleko, maslo, sir in meso. Iz njihovih kož so izdelovali pergament, na katerega so prepisovali knjige. In najpomembnejše, ovce so dajale volno. V srednjem veku je volnarska industrija doživela pravi bum, zlasti v Italiji in Flandriji, in s tem dala zametke za razvoj kapitalizma.

To pripelje še do ene pomembne novosti v srednjem veku: izdelovanje blaga. Blago so sicer izdelovali tudi prej, vendar pa je bila izdelava zelo naporna, proizvodnja pa zelo majhna. Evropejci pa v 'temnem' srednjem veku izumijo razne stroje za valjanje blaga na vodni pogon, kolovrate, stroje za razčesavanje in uravnavanje prediva, statve s stopalniki in drugo, kar je vse proizvodnjo olajšalo in obenem povečalo.

Zanimiv je podatek, da so Evropejci v srednjem veku botrovali še k izumu treh, domnevno neznatnih, pa vendar zelo pomembnih izumov: dimnikov, očal in ure. Zaradi iznajdbe dimnikov so lahko končno začeli bolj učinkovito ogrevati svoja bivališča. Prej so se v svojih bornih in revnih kolibah stiskali okrog odprtega ognja, prostor pa je imel luknjo v strehi, da se je dim lahko valil skozenj. V prostoru je zato bilo mraz, skozi luknjo pa sta prihajala tudi dež in sneg. Rimljani v mestih pa niso imeli niti lukenj v strehah. Ko so kuhali ali se greli, se je dim preprosto valil znotraj prostora, do zadušitev pa ni prihajalo, saj so bila stanovanja izredno prepisna.

Drugo področje je človeški vid. Povsem naravno je, da se vid od rojstva dalje ljudem običajno slabša. Mnogo delavcev, posebno obrtnikov je bilo torej pred izumom očal zelo omejenih, saj niso mogli opravljati vseh del. Iznajdba očal na začetku 13. st. v severni Italiji pa je imela izreden vpliv na delovno storilnost. Mnogo srednjeveških obrtnikov je bilo brez očal že pri

štiridesetih letih neobglenih, navaja Gimpel (prav tam, 76). Sedaj pa so lahko nadaljevali z delom še v pozna leta, zaradi nabranih izkušenj pa so bila pred njimi še najbolj ustvarjalna leta.

Sliki 7 in 8: Prva očala izumljena v srednjem

Razni viri navajajo še novosti, ki jih je srednji vpeljal pri vojskovanju. Pri bojevanju so uporabljati ogenj in topove, boljše in spretnejše ladje, iznašli pa so tudi bojne ladje, med drugim ščitile tudi trgovske ladje, saj se je trgovina močno razširila tudi čez ocean.

veku.

vek

začeli

ki so

In nenazadnje je potrebno omeniti še novosti pri kopenskem potovanju. Ena izmed najbolj zavajajočih trditev o padcu Evrope v temni srednji vek, trdi Stark (prav tam, 105), navaja zanemarjanje rimskih cest. Kamne, s katerimi so bile ceste tlakovane, naj bi ljudje na mnogih cestah odstranili in uporabili za gradnjo lokalnih zgradb. V resnici pa je treba priznati, da so bili tlakovci, ki so jih Rimljani uporabili, precej neustrezni. Ko so bili suhi, so bile te ceste zelo trde za stopala in za noge, ko pa so bili mokri, so bili spolzki. Take ceste so bile zelo naporene za nepodkovane konje in neprimerne za tiste, ki so nosili železne podkve. Zato so tudi vojaki, katerim so bile ceste prvotno namenjene, raje hodili ob robu ceste, kjer ni bilo tlakovcev.

Najpomembnejša pa je verjetno iznajdba kompasa in posledično zemljevidov, ki so pomorščakom omogočali plovbo v vseh razmerah. Zaradi tega so lahko potovali varno celo kadar je bilo nebo preveč prekrito z oblaki, da bi z uporabo zvezd natančno določili svoj položaj. Kolumb ne bi mogel pluti brez kompasa, ostali pa ne bi mogli ponoviti njegove poti.

2. KRŠČANSTVO IN NJEGOVA ZAVEZANOST NAPREDKU

Največja razlika med krščanstvom in drugimi religijami je bila torej v tem, da je krščanstvo dopuščalo napredek, medtem ko so ostale religije razumele religijo kot neskončno se ponavljajoč cikel dogodkov, ki vodi v propad. Pri teh verstvih je vladalo prepričanje, da so generacije vse slabše. Mohamed tako na primer navaja, da je najboljša generacija njegova,

tista za njo, šele nato tista za njo ... Krščanstvo pa, nasprotno, napredek dopušča. Treba je poudariti, da je tako za krščanstvo kot tudi za judovstvo značilno usmerjeno pojmovanje zgodovine, ki bo višek doživelo v ponovnem Kristusovem prihodu. Izjemen napredek krščanstva izvira iz edinstvenega srednjeveškega prepričanja, da je razvoj od Boga dana dolžnost, ki nam jo nalaga dar razuma. Če pogledamo že v samo maternico krščanstva, moramo priznati, da so cerkveni očetje *moralni* uporabljati razum, če so hoteli zapisati Božjo besedo. Jezus namreč ni zapisal ničesar. Na podoben način so prvi krščanski teologi, na primer sveti Avguštin ali pa sveti Tomaž Akvinski s svojo Suma Theologica v svojih delih slavili napredek, ne le teološki, ampak tudi zemeljski, materialni, ipd. »Sveti Tomaž Akvinski« pravi Lindberg »in mnogi njegovi nadarjeni sobratje se ne bi mogli odlikovati v racionalni teologiji, če bi bil Jahve za njih nerazložljivo bistvo. Svoja prizadevanja so lahko upravičili samo zato, ker so privzeli, da je Bog absolutno utelešenje razuma« (Stark po Lindbergu, 54). Stark pa Lindberga dopolnjuje, da »...zaradi zaveze progresivnemu razumskemu razmišljanju, ki je posledica Božje volje, so moralni (prvi teologi, op.a.) sprejeti, da se Biblije ne da razumeti zgolj ali vedno dobesedno.« To je postal običajen krščanski pogled, ker se, kakor je zapisal sveti Avguštin, »s temi besedami lahko razume različne stvari, ki so kljub vsemu pravilne.« Sveti Avguštin je pravzaprav odkrito priznal, da je mogoče, da poznejši bralec z Božjo pomočjo doume ne-svetopisemski pomen, čeprav ga prvi, ki je te besede zapisal, ni doumel tako.

Osnovno vodilo krščanske vere je bilo, da se bodo vedno pojavljale nove tehnologije in tehnike. Noben škof ni obsojal novih izumov, katoliški menihi pa so razvili mnogo pomembnih tehničnih novosti, ki so jih s pridom uporabljala mnoga samostanska posestva. Inovacije so se hitro širile iz kraja v kraj, v nasprotju z legendami o temnem srednjem veku, ki pripovedujejo o izolirani, nazadnjaški Evropi.

2.1 TEOLOGIJA IN ZNANOST

Znanost in krščanstvo sta torej povezani in nerazdružljivi. Druga verstva, npr. taoizem, budizem, konfucionizem, ipd. pa, nasprotno, vključujejo zgolj meditativno, mistično zrenje v neko nadnaravno bistvo, osnovno mistično silo in vodilno življenjsko načelo, ki je obenem brezosebno, oddaljeno ne-bitje. To ne-bitje je zanje le večna pot, osnovno načelo, o katerem je mogoče meditirati neskončno dolgo, nudi pa le malo snovi za razmišljanje. Buda, na primer, je še posebno zanikal obstoj prisotnega Boga. Iz povedanega torej ne preseneča dejstvo, da na vzhodu ni teologov, saj bi to pomenilo zavrnitev prvotnega izhodišča- obstoja prisotnega, a oddaljenega, vsemogočnega Boga.

Slika 7: Budizem.

Krščanstvo, nasprotno, pa gleda na Boga kakor na racionalno bitje, ki *verjame v človeški napredek* in ki se bolj popolno razkrije takrat, ko ljudje pridobijo sposobnost boljšega razumevanja. Krščanski teologi so, v nasprotju z vzhodnimi verniki, stoletja dolgo razmišljali, kaj želi Bog zares povedati z različnimi odlomki v Svetem pismu. Ker je Bog racionalno bitje in je vesoljstvo njegova racionalna osebna stvaritev, mora biti tudi način njegova delovanja tak, da čaka na boljše človeško razumevanje. To je bil ključ do mnogih intelektualnih podvigov, med drugim tudi za razvoj znanosti. Zato ne preseneča dejstvo, da so vsi globoko verni verski učenjaki podpirali razvoj znanosti, višek sistematičnega napredka srednjeveških sholastikov pa je bila univerza.

2.1.1 UNIVERZA, EDINSTVENA KRŠČANSKA IZNAJDBA

Prvi dve univerzi sta se v 12. st. pojavili v Parizu in v Bologni, okrog leta 1200 pa še v Oxfordu in Cambridgeu. Kasneje so se pridružile še univerze v Toulous, Lizboni, Grenoblu, Padovi, Rimu, Firencah, idr. Poudariti je treba, da so bile vse te univerze globoko krščanske, saj so bile vse v rokah meniških redov. Prav zaradi njihove kvalitete pa se je tu začela rojevati znanost. Ta krščanski izum je bil nekaj povsem drugega, kot kitajske akademije za izobraževanje mandarinov ali mojstrske šole zena, saj niso bile namenjene predvsem posredovanju znanja, ampak njegovi uporabi. Stark navaja, da se srednjeveški profesorji niso zadovoljili s posredovanjem že znanih grških modrosti, ampak so bili pripravljeni kritizirati in popravljati antične mislece (prav tam, 109). Predvsem je potrebno omeniti Jeana Buridana, rektorja univerze v Parizu, ki je postavil osnove za prvi Newtonov zakon o gibanju. Predlagal je, da je vesolje prazen prostor in da je Bog nekoč spravil v gibanje nebesna telesa. Buridan je predlagal tudi naslednji korak, ki je vodil h Kopernikovemu modelu: zemlja se vrti okrog svoje osi. Ta predlog je dokončno potrdil poznejši rektor pariške univerze, Nicole d'Oresme. Ideja, da se Zemlja vrti okrog Sonca in ne Sonce okrog Zemlje se je sicer skozi stoletja porodila več ljudem, vedno pa sta obstajala dva pomisleka. Prvi, zakaj ni stalnega in močnega vzhodnega vetra, ki ga povzroča vrtenje Zemlje v tej smeri in drugi, zakaj puščica, ki je ustreljena naravnost v nebo, ne pade takoj pred ali za strelca. Nicole d'Oresme je pojasnil oba zadržka. Veter ne piha z vzhoda, ker se gibanje Zemlje prenese na vse predmete na Zemlji in blizu nje, vključno z atmosfero. To pojasni tudi drugi zadržek: puščice, ki so usmerjene v zrak, zaradi krožeče Zemlje nimajo samo vertikalnega, pač pa tudi horizontalni zagon zraka.

2.1.2 NOVOSTI MORALNE TEOLOGIJE V SREDNJEM VEKU

Dejstvo, da je bilo krščanstvo zavezano razumu, pa ni dalo poleta le znanosti. Krščanstvo se je od nekdanj soočalo tudi z moralnimi vprašanji. Najpomembnejše vprašanje so predstavljale osnovne človekove pravice, na primer svoboda in neodvisnost. Te ideje so temeljile na nečem še bolj osnovnem: odkritju individualizma – samega sebe. To je bila dobesedno revolucionarna stvar, saj je, kot že omenjeno, krščanski poudarek na individualnosti posebnost med kulturami. Večina kultur je slavila kolektivnost in zatirala občutek lastnega

jaza. Pravice posameznika običajno niso bile skladne z njim samim ampak s skupino, ki mu te pravice podeli, njegova usoda pa ni bila v njegovih rokah, pač pa je povsem določena s pomembnimi zunanjimi silami. Stavek, ki ga je Jezus izrekel grešnici: »*Pojdi in ne greši več*« (Jn 8,11), je za večino kultur, kjer usoda posameznika ni v njegovih rokah, povsem absurden ukaz, saj so posamezniki tako ali tako ujetniki svoje lastne usode. Iz tega sledi tudi, zakaj je bilo krščanstvo tako posebno pri poudarjanju posameznikove svobode. Nič nenavadnega torej ni, da je večina bolj razvitih kultur sprejela suženjstvo in vzdrževala sistem, kjer je bil koncept 'osnovne človekove pravice' povsem nerazumljiv.

Kot že omenjeno, pa je bilo krščanstvo popolnoma posebno pri poudarjanju posameznikove svobode. Krščanstvo temelji na nauku, da je bila ljudem dana zmožnost, in s tem odgovornost, da sami odločajo o svojih dejanjih. Že sveti Avguštin je poudarjal, da Bog sicer ve vse, že preden se stvari sploh zgodijo, obenem pa imamo svobodno voljo, da sami odločamo, v katero smer bomo stvari obrnili. Krščanstvo torej ne uči, da je vse določeno z usodo, pač pa da ima človek svobodno voljo in razum, da se odloči za krepost ali za greh. Greh je po krščanski ideologiji osebna stvar in ni primarno povezan s skupino. Vsak posameznik mora sam skrbeti za svoje osebno zveličanje. Za krščanski poudarek individualizmu je torej najpomembnejši nauk o svobodni volji.

2.1.3 SUŽENJSTVO IN KRŠČANSTVO

Ideja o pomembnosti individualizma in posameznikovega odločanja o svoji usodi, pa ni načela samo razmišljanja o samem sebi, pač pa tudi vprašanja, ki zadevajo meje osebne svobode. Po besedah Starka je že Platon nasprotoval zaslužnjevanju ostalih Grkov, medtem ko je tujim, 'barbarskim' sužnjem v idealni državi pripisal pomembno vlogo, saj naj bi opravljali vsa proizvodna dela. Tudi pravila za ravnanje z njimi so bila po Platonu izredno kruta, saj ni verjel, da človek postane suženj zgolj po naključju, pač pa naj bi jih kot take ustvarila narava, saj po njegovih besedah nimajo mentalnih zmožnosti, da bi gojili kreposti in kulturo. Na podoben način je sužnjelastništvo opravičeval Aristotel, ko je trdil, da bi brez sužnjeve, ki opravljajo težko fizično delo, razsvetljeni možje trčili čas in energijo namenjeno razvijanju kreposti in modrosti. Sužnjelastništvo je pričelo slabeti šele v zadnjih dneh rimskega cesarstva, kot neposredna posledica vojaške šibkosti. V tistem času, tj. nekje do 10. stoletja,

se je namreč število prebivalcev drastično zmanjšalo. Upad ni bil posledica epidemij ali množičnega pomanjkanja hrane, temveč preprostega dejstva, da je prebivalstvo še vedno sprejemalo poganske prakse, kot so splav, kontracepcija in detomor. Poleg tega ni bilo več vojnih ujetnikov, s katerimi bi lahko vojskovodje polnili suženjski trg, in nenazadnje, nič manj pomembno, je bila zaradi neplodnosti in na splošno zaradi pomanjkanja in malo žensk stopnja rodnosti zelo nizka.

Ponovno je sicer suženjstvo pridobilo na pomenu po padcu Rima, ko so se Germani uspešno širili proti zahodu. Sužnje so potrebovali zaradi proizvodnje, z njimi pa so ravnali slabše kot Rimljani. Za germanska plemena sužnji niso bili ljudje, ampak so z njimi ravnali slabše kot z živino. Nekaj stoletij kasneje se je suženjstvo približalo koncu, po mnenju zgodovinarjev pa se srednjeveško suženjstvo nikoli ni zares končalo. Spremenilo se je zgolj njegovo poimenovanje. Besedo 'suženj' je nadomestila beseda 'tlačan', čeprav je res, da so tlačani vendarle imeli osebno svobodo in precejšnjo mero pooblastil. Res je, da so fevdalnim gospodom plačevali tlako, sami pa so lahko nadzorovali svoj čas in količino dela.

»Suženjstvo,« trdi Stark (prav tam, 78) »se je v Evropi končalo samo zato, ker je Cerkev pričela podeljevati zakramente vsem sužnjem in nato uspela prepovedati zaslužnjevanje kristjanov.« Sprva je sicer zagovarjala njegovo upravičenost, vendar z določeno mero negotovosti. Primer je Pavlovo opominjanje v pismu Efežanom:

»Sužnji, ubogajte svoje zemeljske gospodarje kakor Kristusa, v strahu in trepetu, v preprostosti srca, ne zaradi videza, kakor da bi hoteli ugajati ljudem, ampak kot Kristusovi sužnji, ki iz srca izpolnjujejo Božjo voljo. Služite z dobro voljo kakor Gospodu in ne kakor ljudem, ampak kot Kristusovi sužnji, ki iz srca izpolnjujejo Božjo voljo. Saj veste, da bo vsak prejel od Gospoda po tem, kar bo naredil dobrega, bodisi suženj, bodisi svobodnjak.« (Ef 6,5-8)

Dokler je obstajalo rimsko cesarstvo, je Cerkev nadaljevala s potrjevanjem suženjstva. Po padcu rimskega cesarstva pa so cerkveni očetje začeli resno razmišljati o vprašanju posameznikove svobodne volje. Sužnjelastništvo so priznavali za vse manj primerno, medse pa so vedno bolj pogosto sprejemali tudi tiste, ki so bili zaslužnjeni. Pierre Bonassie je zapisal: »Suženj... je bil krščen in je imel dušo. Torej je bil, nedvomno, človek.« (Eckhart, 73).

Edini pomislek glede sužnjev je bil, da niso smeli biti sprejeti med duhovščino. So pa duhovniki, potem ko so jih spoznali za ljudi in kristjane, lastnike vse pogosteje pozivali, naj jih osvobodijo. Po tem, ko so sužnje spoznali za ljudi in ne več za živino, je prišlo še do enega pomembnega premika, porok med sužnji in gospodarji. Celo Karel Veliki je konec 8. stoletja nasprotoval suženjstvu. Na žalost pa je do takega teološkega zaključka, namreč da je suženjstvo grešno, prišlo samo krščanstvo, saj so bile, kot že rečeno, vse ostale velike religije močno usmerjene v preteklost in k principu, da je zgodovina regresivna.

3. KAPITALIZEM

3.1 KAPITALIZEM – NEBRZDANI KONCEPT

Kapitalizma niso izumili veliki bankirji in poslovneži. V zgodnjem 9. stoletju so ga razvili katoliški menihi, ki so se kljub odpovedi svetnim stvarim trudili, da bi zagotovili ekonomsko varnost svojih samostanskih posestev. Ko je namreč krščanstvo dokončno prevladalo na stari celini, je bil možen tudi razvoj, ki se je začel na prelomu prvega v drugo tisočletje. Rast prebivalstva in tehnoloških inovacij, opisanih v prejšnjih poglavjih, je pripeljala do intenzivnejšega poljedelstva. To je omogočilo razmah proizvodnje, industrije in najpomembnejše: presežek kapitala. Kapitala, ki ga je bilo mogoče uporabljati za vlaganja in je lahko pomagal družbi napredovati iz samooskrbnega gospodarstva. Nastale so cvetoče poslovne skupnosti v severni Italiji, Flandriji, delih Francije in Južni Angliji piše Samuel Gregg, doktor moralne filozofije in politične ekonomije iz Oxforda (2016). Pojavila se je trgovina med evropskimi deželami, razmahnilo se je bančništvo in s tem kapitalizem. O kapitalizmu je bilo napisanih več tisoč knjig, toda zelo redki avtorji so se dejansko približali temu, kar je kapitalizem prvotno pomenil. Pa ne zato, ker to ne bi bilo potrebno, pač pa, ker je kapitalizem zelo težko definirati. Prvotni izraz, namreč *'uporaba premoženja (in ne samo denarja) za pridobitev drugega premoženja'* je zamenjal slabšalni izraz, ki so ga prvič uporabljali levičarji v 19. stoletju, da bi z njim obsodili bogastvo in privilegije. Lep dokaz temu so trditve duhovnika Ivana Rejca (1878–1958), ki o nebrzdanem kapitalizmu takole piše: »...ko poudarja veliko razdiralno delo

kapitalizma glede na javno blaginjo, da gre za kopičenje bogastva na eni strani in pogrezanje v bedo ne drugi. Obe skrajnosti: bogastva in uboštva pa se drži tudi moralna propast. Zato kapitalizem ni opustošil le gmotne sreče narodov, ampak tudi njihovo vero, poštenje-zaupanje v red in avtoriteto, zaupanje v pamet samo.» (Rejec, 77)

Slika 8: Kapitalizem – izkrivljen koncept.

Da je tako mišljenje zmotno oziroma je koncept 'kapitalizma' skozi zgodovino postal izkrivljen, priča že sam izraz 'kapital', ki je originalno označeval '*sredstva, ki imajo sposobnost, da prinašajo dobiček in nimajo samo potrošniške vrednosti*' (po SSKJ, 382). Če se izrazimo drugače, beseda 'kapitalizem' pomeni uporabo premoženja za zagotovitev zaslužka z namenom, da se začetna vrednost premoženja ne zmanjša, pač pa da se ustvari novo premoženje. Čeprav močno nastrojen proti kapitalizmu, se s tem strinja tudi Rejec, ko hoče najti njegovo bistvo: »*Ne soglašam pa kritika, ko hoče najti bistvo kapitalizma, iz katerega izvirajo njeni pogubni učinki. Socialni demokrati s Karlom Marxom na čelu brez zadržka postavljajo enačbo: kapitalizem = zasebna last proizvodjalnih sredstev, ki so zemlja, tovarne, stroji, surovine, denar.*« (Rejec, 77)

Kapital torej ni zgolj denar, pač pa tudi tovarne, zemlja, ladje, rudniki in skladišča. Za kmeta so kapitalne dobrine že izkrčen kos zemlje, orodje in vol, s katerim preorje njivo, saj vse to lahko porabi za pridobitev dodatnega bogastva. Isto bi lahko pomenilo za sulico ali lok, ki ju je uporabljal človek v kameni dobi. Poleg tega izraz 'kapitalizem' pomeni tudi določeno mero upravljanja oziroma nadzorovanja dejavnosti.

Z gotovostjo lahko torej zaključimo, da niso krive finance, temveč ljudje, ki se z njimi ukvarjajo. Kapitalizem brez vrednot in spoštovanja človekovega dostojanstva se spreminja v nebrzdani kapitalizem, ki poraja vedno nove vrste izkoriščanja. Oni lahko z (ne)namernimi napakami ogrozijo predvsem blaginjo revnih, starih in drugih, ki živijo na obrobju družbe, ter tako spodkopljejo razmere, ki pomagajo vsem napredovati. Brez financ (in ljudi, ki se nanje spoznajo) bi človeštvu ostala samo oskrbna gospodarstva, ki bi zmanjšala možnost za človeški razcvet. Živeli bi v družbah, kjer bi prav ljudje na robu družbe imeli še manj

možnosti, uiti revščini, medtem ko bi tudi bolj premožni imeli manj gospodarskih sredstev za pomoč bližnjim v stiski.

3.2 KAPITALIZEM IN KRŠČANSTVO

Skozi Sveto pismo lahko večkrat beremo, da le-ta obsoja bogastvo in pohlep po njem. Timotej na primer pravi: *»Korenina vsega zla je namreč pohlep po denarju«* (1 Tim 6,10), in tudi mnogo cerkvenih očetov je delilo mnenje, da je trgovina nekaj ponižujočega, saj se je pri procesu kupovanja in prodajanja zelo težko izogniti grehu, toda kmalu po Konstantinovi spreobrnitvi (leta 312), navaja Stark, Cerkev niso več vodili asketi in je njen pogled na trgovino postal milejši. Prvi, ki je trgovino legitimiral, je bil sv. Avguštin, ki je postavil načelo, da cena ne pokriva zgolj prodajalčevih stroškov, pač pa predstavlja tudi kupčevo željo po predmetu, ki se prodaja. S tem je nakazal vpletenost Cerkev v rojstvo kapitalizma, ko so se v 9. stoletju pričele pojavljati najbolj zgodnje oblike na prostranih posestvih, ki so pripadala meniškim redovom. Zaradi velikega povečanja kmetijske storilnosti, ki je bila posledica pomembnih inovacij, omenjenih v poglavju 1.3, tj. zamenjava volov za konje, iznajdba pluga in tripoljnega sistema kolobarjenja, samostanska posestva niso bila več omejena zgolj na kmetijsko pridelovanje za lastno preživetje. Tudi Rejec navaja, da je bilo: *»...življenje samostanskega kmeta res prijazno in milo. Da se je vse, kar se je imelo, pridobilo z lastnim delom, je bilo za red nekaj častnega.«* (Rejec, 92) Dalje pravi, so menihi zemljo večinoma otrebili in obdelali z lastnimi rokami. *»Zemljo so premerili, preorali, določili so meje, zidali vasi, ukrotili, ustružili in uravnali tokove voda, gradili prekope in napravljali mline...«* (Rejec, prav tam)

Ker so bili tako sposobni, predvsem pa usmerjeni v napredek, so se menihi specializirali za določene poljščine ali produkte, ki so jih nato z dobičkom prodali. S tem so lahko izpolnili druge potrebe in zaradi tega so kmalu vpeljali denarno gospodarstvo. Dobiček so ponovno pričeli vlagati tudi v povečanje proizvodnih zmožnosti. Stark piše, da so zaradi tega, ker so prihodki stalno naraščali, mnogi samostani postali banke, ki so posojale denar plemstvu.

Znano je, da je bila skozi ves srednji vek Cerkev daleč največji lastnik zemlje v Evropi. Ker so z njo upravljali in jo obdelovali sami, so bili njeni letni prihodki višji od tistih, ki so jih imeli najbogatejši kralji. Znatno del tega bogastva je odtekal v zakladnico meniških redov, ki

so se mu pridružile tudi donacije v zameno za liturgične usluge. Zanimiv je podatek, ki ga navaja Dickens (po Starku), namreč da je angleški kralj Henrik VII. plačal deset tisoč maš, darovanih za njegovo dušo. Mnogo darov so dobili tudi v obliki zemlje, o čemer piše tudi Rejec: *»Puste zemlje je dobila ogromno v dar, pridnost njenih menihov je iz nje ustvarila cvetoče gaje, ki so bili daleč naokoli vzor gospodarstvu,«* (Rejec, 91) in nekoliko prej: *»Cerkev je imela v srednjem veku, ko je v agrarnem gospodarstvu veljal fevdalizem, mnoga posestva. A dokler je živel v cerkvenih službah, zlasti v redovništvu, pravi duh gorečnosti in zatajevanja, je cerkvena posest opravljala nujno in najbolj napredno socialno funkcijo.«*

Ker so bili menihi zelo napredni, je večina redov vložila bogastvo v kupovanje ali pridobivanje še večjih posestev. Tako se je pričelo obdobje hitre rasti, ki je imelo pogosto za posledico obsežna posestva. Znan je primer obsežnega samostanskega kompleksa v Clunyu, ki je imel do 11. st. najbrž tisoč samostanov in je s tem zasenčil vse ostale.

Sliki 9 in 10: Samostanska samooskrba.

Logična posledica take napredne miselnosti je, da so menihi proizvedli ne samo svojo hrano in pijačo, pač pa tudi vsa ostala sredstva, ki so jih potrebovali za preživetje. Sami so si izdelovali obleke, strojili usnje in vzdrževali celo kovačnico in lončarsko dejavnost. Toda z velikimi presežki v produktivnosti so se počasi specializirali tudi za posamezne proizvode in trgovino. Tako so ponekod pridelovali samo vino, drugje gojili samo nekaj vrst žit ali redili samo govedo in ovce.

3.2.1 POSLEDICE SPECIALIZACIJE

Ko so samostanska posestva postala specializirana, so se pojavile tri pomembne posledice. Prva je bila ta, da so razvili bolj sofisticirano upravljanje. To je bilo na samostanskih posestvih mogoče, saj je lažje in učinkoviteje prehajalo iz rok v roke, saj v nasprotju s

plemstvom niso imeli problemov z dedovanjem. Spremljevalec specializacije je bil premik iz blagovne menjave k denarnemu gospodarstvu. Za posestva, ki so izdelovala na primer vino, je bilo enostavno preveč zapleteno in nepriročno, da bi izdelke prevažalo sem in tja. Mnogo bolj učinkovito se je izkazalo, da vino prodajo, z denarjem pa kupijo, kar potrebujejo. Poslovanje z denarjem, piše Stark, se je začelo v 9. stoletju in se je hitro razširilo. Toda po Starkovih trditvah je celo v najzgodnejši obliki kapitalizem prinesel meniškimi redovi, ki so imeli zgolj polja in črede, neverjetno bogastvo.

Tretja posledica je bil kredit. Rejec (Rejec, 93) argumentira, da je Cerkev blagodejno vplivala tudi na druge panoge gospodarstva, na trgovino in gospodarstvo z denarjem. *»V tem oziru slovi cerkvena zakonodaja in njeno moralno delo zoper obresti in oderuštvo. Cerkvni očetje so vsako obrestovanje obravnavali kot oderuštvo, pa naj je kdo jemal obresti od ubožca ali bogatina, zmerno ali čezmerno,»* pravi, pri čemer lahko vidimo precej protislovja, saj po drugi strani Stark navaja, da si velika cerkvena posestva niso začela samo med seboj povečevati denarnih kreditov, ampak so, ko so postajala vedno bolj bogata, začela posojati denar za obresti. Znan je primer že omenjenega samostanskega kompleksa Cluny, ki je burgundskim plemičem za obresti posojal večje vsote denarja. Prav tako Fryde (po Starku) navaja, da je škof iz Liegea flandrijski grofici leta 1017 posodil neverjetno vsoto 45 kg zlata in 175 mark srebra, pozneje pa vojvodi Spodnje Lotaringije 1300 mark srebra in 3 marke zlata. Znanih je še mnogo podobnih primerov in glede na preživele zapise lahko sklepamo, da so bili škofje in samostani običajen vir posojil plemstvu. Do 13. stoletja so samostani razvili posojila v obliki zastavitve. Dolžnik je kot varščino zastavil zemljo, posojilodajalec pa je zbral ves prihodek s te zemlje med časom trajanja posojila in ga ni odštél od vsote, ki mu je bila dolgovana. Ta praksa se je pogosto končala s priključitvami zemlje k samostanskim posestvom, saj se menihi niso ravno trudili, da bi to preprečili, zaključuje Fryde.

Menihi seveda niso samo investirali v zemljo in posojali denar iz svojih nabito polnih zakladnic. Drugim so prepuščali polja, vinograde in skednje, sami pa so se umaknili nazaj v liturgično delo in vodili neskončne plačane maše za duše v vicah in za živeče dobrotnike, ki so si želeli izboljšati usodo na drugem svetu. Ko se je razvil religiozni kapitalizem, so torej poleg opravljanja svojih dolžnosti menihi začeli delovati še kot poslovodje in delovodje, tako da so srednjeveški samostani postali močno podobni sodobnim podjetjem, saj so jih dobro upravljali in hitro sprejemali najnovejše tehnološke novosti.

3.2.2 »BREZDELJE JE SOVRAŽNIK DUŠE«

Vzpon kapitalizma je pospremila vera v krepost dela in preprostost življenja. Tradicionalne družbe, zlasti elita, so delo zaničevale, denar pa videle kot sredstvo za potrošnjo. Tako so si na primer mandarini na Kitajskem pogosto puščali zelo dolge nohte, da bi pokazali, da ne delajo. Miselnost, da je delo nekaj krepostnega in dostojanstvenega, je bilo v starem Rimu, pa tudi še kasneje nepoznana. Šele z vzponom teološkega kapitalizma je prišlo do sprememb. Čeprav je bilo večina nun in menihov plemiškega stanu ali iz bogatih družin, dela niso cenili samo na teološki ravni, ampak tudi z dejanskim izvajanjem.

Znane so besede svetega Benedikta iz 6. stoletja, ki je zapisal, da je »*Brezdelje sovražnik duše. Zato,*« je trdil, »*morajo imeti bratje določen čas tako za ročno delo, kakor za pobožno branje.*« Pomembnost fizičnega dela je istočasno tudi tista, ki krščanstvo loči od ostalih religij, kjer je pobožnost povezana z zavračanjem vsega posvetnega.

Slika 11: Moli in delaj (elektronski vir).

V nasprotju z vzhodnimi svetimi možmi, ki so se posvetili meditaciji in so živeli od miloščine, so srednjeveški krščanski redovi živeli od svojega lastnega dela in vzdrževali močno produktivna posestva.

Rastoča samostanska posestva so tako v začetku 9. stoletja začela spominjati na dobro organizirana in stabilna podjetja, ki so vlagala v svojo dejavnost, najemala delovno silo in posledično prejemale zasluženi kapital.

3.2.3 DOBIČEK, OBRESTI IN BIBLIJA

Kot že omenjeno, je Cerkev v srednjem veku nedvomno imela veliko pozitivno vlogo, včasih sicer tudi sporno, vendar je od nekdaj skrbela za revne. Obsojala je oduševanje, pa vendar veliko razmišljala o denarju. Finance srednjega veka so izhajale iz Svetega pisma in prilike o talentih. Apostol Matej pripoveduje (Mt 25, 26-27), da mož z enim talentom (ki bi lahko bil tudi denarna enota), ki ga je Jezus grajal, ni izgubil prejetega denarja. Preprosto z njim ni naredil ničesar. Zakopal ga je. Jezus pa je želel več. Zato srednjeveški misleci niso bili proti dobičku in kapitalu, ampak so spodbujali vlaganje. Gregg celo piše, da so imeli prvi klasični kapitalisti, ki so nastali v 11. stoletju v severni Italiji in v Flandriji v zgornjem desnem kotu svojih računovodskih knjig celo napis v latinščini '*Deus enim et proficium*' (Za Boga in dobiček) (Gregg, 156). Prizadevanje za dobiček, sprejemanje poslovnega tveganja in ustvarjanje kapitala v srednjem veku namreč ni veljalo samo za gospodarsko koristno, ampak tudi kot način slavljenja Boga. Ljudje so s takim načinom življenja izpolnili navodilo iz Prve Mojzesove knjige, ko je Bog Adamu in Evi naročil: »*Bodita rodovitna in množita se, napolnita zemljo in si jo podvrzita*« (1 Mz 1,28). Kristjan torej lahko deluje za Boga in za dobiček, seveda pod pogojem, da je Bog na prvem mestu in da je dobiček dosežen s financami, razumljen kot sredstvo za doseg cilja in nikoli cilj sam po sebi.

Ne jemlji obresti od svojega brata. /.../ Tujcu smeš posojati na obresti, bratu ne.

(5 Mz 23, 20. 21)

Če posojate tistim, od katerih dobite nazaj, kakšno priznanje vam gre? Tudi grešniki posojajo grešnikom, da prejmejo enako. Vi pa ljubite svoje sovražnike. Delajte dobro in posojajte, ne da bi za to kaj pričakovali. (Lk 6, 35)

Prvotno judovsko prepričanje je bilo, da lahko obresti zaračunavajo le nejudom, ker pa krščanska teologija ni nikoli dokončno oblikovana, so se mnenja spreminjala, saj je bilo že večkrat poudarjeno, da je krščanstvo ena izmed redkih religij, ki je usmerjena v razvoj in napredek. Če Bog želi, da ljudje z vedno večjim znanjem in izkušnjami berejo Sveto pismo, je prav, da prihaja do vedno novih nauk in interpretacij. Tako tudi krščanski teologi, vključno s Tomažem Akvinskim, so v 13. stoletju razglasili, da so dobički morano upravičeni. Toda kje je meja, ki določa, koliko naj posojilo znaša? Albert Veliki je v 13. stoletju predlagal, da

'pravična cena' znaša enostavno toliko, kot je blago vredno v času prodaje. Tomaž Akvinski je potrdil mnenje svojega učitelja, obenem pa citiral sv. Avguština, ki pravi, da je naravno in zakonito, da želiš kupiti poceni in drago prodati. Na koncu prizna, da vrednost ni resnično objektivna, saj pravi, da »pravična cena stvari ni absolutno jasna,« pač pa je vedno določena s kupčevo željo po stvari, ki jo želi kupiti (po Starku, 128). Sveti Tomaž Akvinski tudi logično ugotavlja, da je merilo pravičnosti le v tem, da je cena v danem trenutku enaka za vse potencialne kupce. Vprašanje, ki se nad tem postavlja je bilo, kaj pa če trgovec ve, da bo prišlo več blaga (npr. žita, ker bo naslednja letina boljša) in bo zato cena padla. Ali stori greh, če proda po obstoječi, visoki tržni ceni ali mora obvestiti kupce, da bo kmalu prispelo več žita in s tem cena padla? Sveti Tomaž zaključí, da lahko trgovec z mirno vestjo obdrži ta podatek zase in proda žito po trenutni, visoki ceni.

Stvari so bile torej zelo nejasne. Tudi glede obresti na posojila so bili sveti Tomaž in ostali teologi zelo nejasni. Zaradi živahnega sodelovanja pomembnih samostanov na prostih trgih (spomnimo se Clunyja) so morali samostanski teologi ponovno pretresti moralnost trgovine, ki jo je podpirala izrazito posvetna cerkvena hierarhija. V srednjem veku je prišlo celo tako daleč, da se je, v nasprotju s pripadniki redov, le malo tistih, ki so bili na cerkvenih položajih, zavezalo revščini in mnogi so bili izrazito nagnjeni k razsipnemu življenju. Znano je, da si je veliko škofov in kardinalov v srednjem veku kupilo elitno cerkveno pozicijo kot naložbo, pri čemer so pričakovali, da se jim bo dobro povrnila iz cerkvenih dohodkov. To je bila velika rak rana Cerkev, poznana kot laična investitura. Moški so si lahko kupili imenovanje za škofa ali celo kardinala, ne da bi poprej opravljali kakršnokoli cerkveno službo. Včasih so to storili že celo preden so bili posvečeni ali krščeni.

Ta značilnost srednjeveške cerkve je bila neskončen vir škandalov in sporov, vendar je povzročila resen korak naprej k razvoju kapitalizma. Gospodarske dejavnosti velikih meniških redov so prisilile krščanske teologe, da so na novo razmislili o naukih, ki so zadevali dobičke in obresti. Dejstvo je, da so bile prve misli srednjega veka o finančah namenjene prav posojanju denarja in obrestim. Čeprav je papež Urban III. posojanje denarja in zaračunavanje obresti označil kot greh namere, da dobiš nazaj več, kot si dal, je med krščanskimi teologi prevladalo prepričanje, da so zahteve po plačilu obresti na posojen denar moralno upravičene. Za takratne mislece, ki se vprašanj denarja in bančništva niso lotevali kot ekonomisti, ampak so jih obravnavali v okviru moralne teologije in prava, je bilo najpomembnejše jasno razločevanje med oderuštvom in legitimnimi oblikami posojanja denarja. *»Gotovo benediktinski samostani ne bi preživelí 1500 let zgodovine, če pri*

upravljanju s svojim premoženjem ne bi ravnali pošteno, etično in predvsem duhovno,« piše v svojem predgovoru k knjigi Bog, vest in denar dr. Ivan J. Štuhec (2011, 11). Konec koncev pa od ljudi tudi ni moč pričakovati, da bodo enostavno podarjali stvaritve svojega dela.

3.2.4 PRAVICA DO ZASEBNE LASTNINE

Nič manj pomembno, pa vendar še vedno aktualno je še vprašanje, ki zadeva zasebno lastnino posameznika. Čeprav Biblija razume pravico do zasebne lastnine kot samoumevno in obsoja prestopke kot sta kraja in prevara, so nekateri cerkveni očetje (npr. sveti Ambrozij) to zelo težko sprejeli. Menili so, da je bil osnovni Božji namen, da so vse stvari skupna last in da je zasebna lastnina posledica greha. Že sveti Avguštin se s tem ni strinjal in zagovarjal, da je zasebna lastnina naravno stanje. Polemike obstajajo še danes. Še vedno nekateri gorečneži zagovarjajo, da zasebne lastnine ni oz. da imamo stvari le na izposajo. Konec 11. stoletja je neki pisec, znan le kot Norman Anonymous v enem svojih vplivnih traktatov zapisal: *»Bog je naredil revnega in bogatega iz iste prsti; revnega in bogatega podpira ena in ista zemlja. Človekova pravica je, da rečemo 'moje posestvo, moja hiša, moj služabnik'«* (Eckhart, 60). Podobno je sveti Tomaž Akvinski s svojo avtoriteto zagovarjal, da je zasebno lastništvo tako upravičeno kot tudi potrebno in da se korist za vse lahko uresniči le skozi zasebno lastnino. Podobno je Janez Quidort iz Pariza, sodobnik Egidija iz Rima, zagovarjal tezo, da je zasebna lastnina potrebna za vzdrževanje civilnega reda: *»...kajti če bi bile vse stvari povsem skupne, ne bi bilo enostavno vzdrževati reda med ljudmi«* (po Starku, 146). Podobno ugotavlja tudi Samuel Gregg, da je slika tega obdobja popolnoma drugačna od ustavljenih predstav o 'mračnjaškem' srednjem veku. Tudi kar se tiče zasebne lastnine. Zahodna Evropa, ki je še dolgo ostala globoko religiozna, je zasebno lastnino razumela tako, da daje posameznikom in skupnosti sposobnost mobilizacije bogastva za spodbujanje dobrega. Pravi kristjani so morali del pridobljenega premoženja porabiti za dobrodelne namene. Od njih se je vedno pričakovalo, da bodo dajali miloščino. A zasebna lastnina, denar, premoženje in bogastvo posameznikov ni demoniziralo, trdi Gregg, ampak je kazalo na človekovo sposobnost, da uresniči darove, ki jih je posamezniku dal Bog. Tudi on navaja italijanskega redovnika Tomaža Akvinskega, ki je učil, da se korist vseh lahko uresniči le skozi zasebno lastnino.

Dejstvo je, da vsak skrbi za svoje osebne stvari veliko bolj, če je osebno odgovoren, kakor za stvari, ki so skupne vsem. V tem primeru se namreč kaj rado zgodi, da odgovornost zanje prepuščamo sočloveku. Poleg tega smo ljudje tudi veliko bolj organizirani, če moramo poskrbeti za svoje lastne osebne zadeve in opraviti svojo lastno točno določeno odgovornost in nenazadnje, ker ohranja veliko večja možnost za ohranjanje miru, ko so vsi zadovoljni s svojimi stvarmi.

Menih Anselm Grün pa odnos vere do lastnine utemeljuje takole: *»Zame krščanska vera odgovori predvsem na dva vidika. Prvi se zdi bolj sebične narave: Duhovnost me poveže z notranjim izvirom Svetega Duha, ki je v meni. To je izvir moči, iz katerega lahko zajemam, ne da bi se tako hitro izčrpal. Poti k temu notranjemu izviru so tradicionalne oblike, kot so meditacija, molitev, tišina in bogoslužje ter številni osebno in cerkveni obredi. /.../ Drugi vidik vere za današnjega človeka je ta, da ga popelje preko samega sebe. Vera pokaže, da človek ne živi samo sam zase, temveč, da je usmerjeno bitje in da je s tem odgovoren za stvarstvo in za svojega brata in za svojo sestro.«* (Grün, 13)

4. PREVAJANJE BIBLIJE – JABOLKO SPORA

Znano je, da je bila med reformacijo jabolko spora prav Biblija in branje le-te. Stoletja dolgo je Cerkev menila, da je najboljši način za izognitev neskončnemu prepiranju in nestrinjanju o Božji besedi ta, da spodbuja samo dobro šolane teologe, da dejansko berejo Biblijo. Zaradi tega je Cerkev nasprotovala vsem prevodom Biblije v sodobne jezike in je tako omejila bralce na tiste, ki so bili sposobni brati latinsko ali grško, kar ni veljalo niti za večino duhovščine. V knjigi 2000 let krščanstva (Rendla in dr. 1991) lahko preberemo, da je v dneh pred izumom tiska obstajalo tako malo izvodov Biblije, da celo večina škofov ni imela dostopa do njih. Zaradi tega je duhovščina spoznavala Biblijo iz sekundarnih virov, napisanih, da jih izobražujejo in jim zagotovijo ustrezne citate za pridiganje. Ljudje so o Bibliji vedeli samo to, kar so jim povedali duhovniki.

Erazem Rotterdamski (1469–1536) je v enem svojih spisov, imenovanem 'Bodrijo k študiju krščanske filozofije', pisal, da mora biti Sveto pismo preprosta popotnica, ki je vsakomur na voljo. Spis je verjetno nastal kot odgovor Cenzurnemu ediktu mainškega nadškofa Bertolda Hennebrškega (1442–1504), ki je med drugim prepovedal svobodno tiskanje nemških

prevodov Biblije, saj pravi, da »...čeprav tako rekoč božanska tiskarska umetnost v zadostni meri omogoča oskrbeti dela posameznih znanosti za izobraževanje smrtnikov, smo vendarle izvedeli, da nekateri ljudje iz domišljave slavohlepnosti ali lakomnosti po dobičku zlorabljuje to umetnost in spreminjajo v pogubo in sprevrženost tisto, kar je bilo dano v pouk človekovemu življenju.«

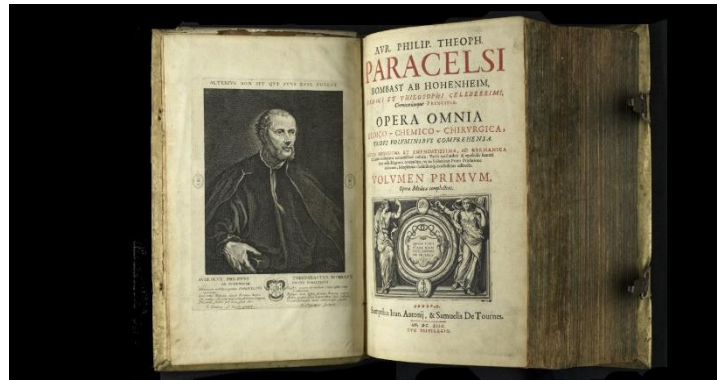
Mainiški nadškof to svojo ugotovitev nato utemeljuje z besedami, da je nemški jezik prereven, da bi lahko izrazil bistvo, ki naj bi ga Božje beseda vsebovala in da moramo zato sami izoblikovati določene pojme ali 'ponarejati bistvo resnice' »Zato ukazujemo, da se nobeno delo, ne glede na to iz katere znanosti, umetnosti ali spoznanja, ne sme prevesti iz grškega, latinskega ali kakega drugega jezika v ljudsko nemščino in da se noben prevod, ne glede na to kakšen naslov ima in kako je pripravljen, ne sme prodajati ne javno, ne na skrivaj, ne neposredno ...« (Salzburg, 431). Erazem Rotterdamski na ta nadškofov edikt odgovarja:

Sveto pismo je preprosta popotnica, ki je usakomur na voljo. Samo pobožno in odprto pamet moraš prinesti in predusem preprosto in čisto vero. Bodi le ukažljen, pa boš kmalu napredoval zelo daleč v filozofiji. Ona sama ti ponuja nadomestilo za učenost, kajti nikomur se raje ne razodene kakor preprostim srcem... Nikogar ne odvrta, razen če se kdo sam ne drži proč od nje, s čimer je samo svoj sovražnik. Kajti jaz se ne strinjam s tistimi, ki nočejo, da bi neuki brali božjo besedo v svojem jeziku. Mar je Kristus učil kaj tako skrivnostnega, da

5. Slika
12: Erazem

Rotterdamski.

Slika 13: Kristus pa hoče imet svojo skrivnost

kolikor mogoče razstranjeno KRŠČANSTVO IN KAPITALIZEM V NOVEM SVETU

Stark piše, da je William Cobbett, ko je leta 1818 pisal domov v Anglijo o visoki stopnji religiozne aktivnosti v Združenih državah, zapisal tudi: »V Ameriki je res zelo malo resnično neizobraženih ljudi... Vsi znajo brati že od mladosti dalje.« (Stark po Cobbettu, 337) Dejstvo je, da so ameriški kolonialisti že od vsega začetka veliko vlagali v 'človeški kapital'. In pri tem je religija igrala veliko vlogo.

Nato je prišlo do izuma tiskarskega stroja. Biblija je bila prva objavljena knjiga. Napisana je bila v latinščini, toda kmalu so tiskali Biblije v vseh pomembnih 'vulgarnih' jezikih. (Zato 'Vulgata') in s tem je Biblija postala prvi 'best-seller'. Kakor je zapisano v prejšnjem poglavju, je kmalu prišlo do mnogih nestrinjanj in konfliktov. Drug za drugim so reformatorji razglašali

različne nauke in dejavnosti Cerkve za neskladne z Biblijo. Ena izmed najbolj razširjenih doktrin med različnimi protestantskimi gibanji se je glasila, da se mora vsak zase spraševati o svetem besedilu. Torej je bila ena izmed prvih stvari, ki so jih puritanci napravili leta 1620 po prihodu v Ameriko, da so se začeli ukvarjati z izobrazbo svojih otrok. Stark piše, da je leta 1647 kolonija Masechusetts uzakonila, da morajo vsi otroci obiskovati šolo. Zahtevali so, da mora biti v vsakem mestnem področju, ki ima 50 gospodinjstev, ena oseba zadolžena, da uči otroke brati in pisati, za učiteljevo plačo pa naj zberejo starši. Prav tako je zakon zahteval, da morajo biti učitelji primerno usposobljeni, da pripravijo otroke na univerzo. To ni bilo tako nerazumno, saj je znano, da so deset let preden so sprejeli ta zakon, torej samo šestnajst let po pristanku na Plymouth Rock, puritanci ustanovili Harvard.

Južno od reke Rio Grande, piše Stark, je bil vpliv religije na izobrazbo negativen. Tako kot v srednjeveški Evropi je tudi v celotni Latinski Ameriki Cerkev razglasila avtoriteto nad izobrazbo, vendar pa ni imela sredstev, da bi zagotovila šole, več kakor zgolj za zgornje družbene razrede. Posledica je bila izredno nizka stopnja pismenosti, zaostajanje v izobrazbi pa absolutno odločilno za pomanjkanje gospodarskega napredka.

6. ZMAGOSLAVJE RAZUMA NA SLOVENSKEM

Jože Mlinarič v delu *Zgodovina Cerkve na Slovenskem* (1991), ki ga je pripravil Teološki inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti v Ljubljani, ugotavlja, da so bili tudi naši samostani v poznem srednjem veku poleg redkih župnijskih in mestnih šol edine postojanke, kjer so si mladi ljudje mogli pridobiti osnovno, pa tudi višjo izobrazbo. Nekatere redovne postojanke so izobraževale ne le svoj naraščaj, pač pa tudi zunanje gojence.

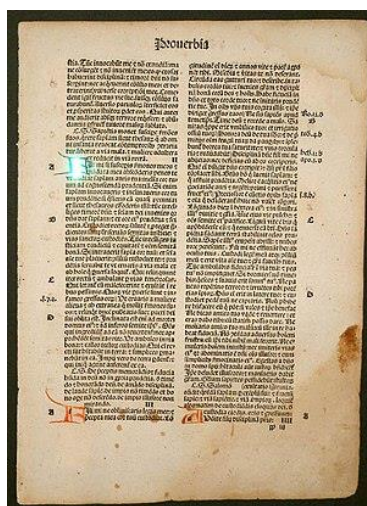
Znano je, da je na samostanskih šolah potekal tako imenovani študij *trivium* (treh disciplin), kjer so poučevali gramatiko, v sklopu katere so se učenci učili latinščino, retoriko (govorno nastopanje v javnosti) in dialektiko (temelji filozofije). Na univerzah pa so poučevali *kvadrivium* – štiri discipline (arimetika, glasba, astronomija, geometrija) in je bila neka osnova za specialni študij (filozofija, teologija, pravo in medicina). Dokumenti v starih opatijah, pa tudi ponekod drugod (Herman iz Koroške na univerzi blizu Pariza, Nikolaj iz Štajerske ...) dokazujejo, da je bil slovenski prostor dobro seznanjen s temi ustanovami.

Benedik navaja, da je Stična, na primer, glede šolanja izredno pomembna. Za stiški samostan je znano, da je imel šolo za dečke, v kateri so ti dobili osnovno izobrazbo ter bili deležni pouka latinščine in glasbe. Tam naj bi se učil tudi Jakob Petelin Gallus. Samostani klaris in dominikank pa so bili pravzaprav edine ustanove, kjer so se lahko izobraževala tudi dekleta. Posredno pa so redovniki širili znanje in izobraževali preko rokopisov in kasneje tiskane knjige. Stiški samostan se je razvil v najbogatejšo, najuglednejšo in najvplivnejšo duhovno ustanovo v deželi in izven nje. Postal je gospodarsko, kulturno in versko središče za območje osrednje Dolenjske, njegov vpliv pa je segal tudi zunaj meja dežele.

Poleg samih šol kažejo na pomen izobrazbe tudi knjižnice, ki so očitni dokaz visoke stopnje kulturno pogojenega izobraževalnega učenja. Stare opatije so imele svoje skriptorije – tam so prepisovali razne rokopise, hkrati pa tudi pisali izvorna besedila.

Pri tem ne gre spregledati tudi kartuzijanov, ki so poleg cistercijanov tudi zelo pomembni pri prenovi Cerkev. Njihove knjige so znane po celotnem evropskem prostoru, zaslužne pa so tudi za pretakanje kulturnega bogastva. Kartuzijani so imeli bogate knjižnice, kjer so bile tiskane prve knjige do leta 1500, imenovane Inkunabule.

Na gospodarskem področju, pravi Mlinarič (1991, 77) pa so pomembne postojanke starejših redov, ki so postale močna gospodarska središča z vsemi tedaj znanimi dejavnostmi: z obdelovanjem zemlje, živinorejo, obrtjo in trgovino.

Slika 14: Inkunabula.

»Samostani so kot najvažnejši gospodarski dejavniki v deželi s svojim umnim gospodarstvom nujno postali zgled svetni zemljiški gosposki kakor tudi kmečkemu prebivalstvu,« trdi Mlinarič (prav tam). Po njegovih besedah se je tako gospoda, kot tudi kmetje prav pri samostancih učili

obdelovanja zemlje in gojenja živine, jih poskušali posnemati v sadjarstvu, vrtnarstvu in čebelarstvu, pa tudi v drugih gospodarskih panogah. *»Uvedba novih vrst sadnega drevja in vinske trte ni mogla neopazno iti mimo samostanskih sosedov,«* pravi Mlinarič. Podobno trdi, da je večja produktivnost v kmečkem gospodarstvu omogočala vključitev podeželja v trgovino, kar je vodilo k dvigu blagostanja, lažji način pridobivanja gmotnih dobrin pa je tako kot drugod po svetu, zaradi slovenskih samostanov tudi tukaj prebivalstvu olajšal življenje.

Tudi Mlinarič omenja Clunysko reformno gibanje, ki je v 11. stoletju zaradi novih in ugodnejših razmer priklicalo na slovenskih tleh v življenje vrsto benediktinskih samostanov, naših prvih domačih verskih, kulturnih in gospodarskih središč. V drugi polovici 12. stoletja sta na slovenskem etičnem ozemlju nastali še dve postojanki benediktincev: na Štajerskem in v Monoštru na današnjem Madžarskem, obe pa sta s svojo središčno lego na Slovenskem ozemlju in z obsežnimi posestmi odigrali v poznem srednjem veku v verskem in gospodarskem pogledu zelo pomembno vlogo.

7. ZAKLJUČEK

Če bi o kaki dobi morali razmišljati kot o temnem veku, bi to bila zagotovo naša. Po mnenju Davida Bentleya Harta (2013) živimo sedaj s sledovi najgrozovitejšega nasilnega stoletja v človeški zgodovini, 'v katerem je sekularna ureditev (tako na politični levici kot na desnici), osvobodjena verske oblasti, izkazala pripravljenost ubijati v večjem obsegu in večjo lahkoto kot kadarkoli prej' (Hart, 136). *»Če se ozremo nazaj na dvajseto ootletje,«* pravi Hart *» se le stežka izognemo sklepu, da je vzpon novega veka ustvaril dobo, ki je nepresegljivo banalna in doslej nepresegljivo grozovita, in da gre pri tem za dve plati iste kulturne resničnosti.«*

Označevanje obdobja, ki sega od razpada Rimskega cesarstva pa vse do odkritja Amerike v 15. stoletju kot mračni srednji vek, je vse prej kot upravičeno. Nasprotno. To obdobje bi lahko poimenovali kot obdobje razsvetljenstva, obdobje izjemnega napredka, ki pa ga je predvsem povzročila vera v razum. In prav v okviru krščanstva je bila dosežena največja zmaga. Medtem ko so druga svetovna verstva dajala velik poudarek skrivnosti in intuiciji pa je krščanstvo sprejelo logiko in razum za primarni vodili pri odkrivanju verskih resnic. Razvoj znanosti torej ni bil podaljsek klasičnega znanja, ampak naravna posledica krščanskega nauka. Narava obstaja, ker jo je ustvaril Bog. Če hočemo ljubiti in častiti Boga, moramo docela ceniti

čudeže njegovih rok. Ker je Bog popoln, je njegovo delo skladno z nespremenljivimi principi. Če povsem uporabljamo moč razuma in opazovanja, ki nam jih je dal Bog, potem lahko odkrijemo te principe. To so bile edinstvene ideje, ki pojasnjujejo, zakaj se je znanost pojavila v krščanski Evropi in nikjer drugje.

Vzpon kapitalizma je pomenil tudi zmago za razum, ki ga je spodbujala Cerkev. Kapitalizem je namreč v osnovi sistematična in stalna uporaba razuma za trgovanje, ki pa so jo v praksi prvič uporabili prav na samostanskih posestvih.

Krščanska vera v razum pa ni botrovala samo nastanku kapitalizma, pač pa je bila zaslužna tudi za odpravo suženjstva, utemeljila upravičenost privatne lastnine, utrla pot k svobodi vsakega posameznika in tako ali drugače omogočila vzpon moderne družbe.

Na srečo se, kot navaja Rodney Stark (347), krščanstvo globalizira mnogo hitreje kot demokracija, kapitalizem ali 'sodobnost'. Religiozna revolucija, ki se dogaja tudi v Južni Ameriki, ni samo protestantska, ampak tudi krščanska. Afrika, trdi Stark, postaja krščanska tako hitro, da je južno od Sahare mnogo več anglikancev kakor v Britaniji ali Severni Ameriki. Kristjanizacija južne poloble pa bo verjetno kmalu zasenčena s tem, kar se dogaja na Kitajskem. Ko so komunisti leta 1949 prevzeli oblast, je bilo na Kitajskem morda dva milijona kristjanov. Danes je na Kitajskem skoraj 100 milijonov kristjanov! (Stark po Aikmanu)

Več razlogov je, zakaj so ljudje sprejeli krščanstvo. Eden je zagotovo ta, da krepi močno čustveno in eksistencialno zadovoljivo vero. Toda drugi pomemben dejavnik je poziv k razumu in dejstvo, da je tako neločljivo povezan z vzponom zahodne civilizacije.

Za zaključek naj navedem izjavo enega od vodilnih kitajskih znanstvenikov:

»Ena izmed stvari, za katero smo bili naprošeni, je bila, naj pogledamo, kaj je povzročilo uspeh, pravzaprav premoč Zahoda nad ostalim svetom. Preučili smo vse, kar smo lahko, od zgodovinskih, političnih, ekonomskih in kulturnih vidikov. Najprej smo mislili, da je do tega prišlo zato, ker imate boljše orožje od nas. Nato smo mislili, da zato, ker imate najboljši politični sistem. Nato smo se osredotočili na vaš gospodarski sistem.

Toda v zadnjih dvajsetih letih smo spoznali, da je srce vaše kulture vaša religija: krščanstvo. Zaradi tega je Zahod tako mogočen. Krščanska moralna osnova socialnega in kulturnega življenja je bila tista, ki je omogočila pojav kapitalizma in se nato uspešno prenesla na demokratično politiko. O tem ne dvomimo.« (Stark, po Aikmanu, 348)

BIBLIOGRAFIJA

- Benedik, Metod. 1991. *Zgodovina cerkve na slovenskem*. Celje: Mohorjeva družba.
- Bentley Hart, David. 2013. *Ateistične zablode: krščanska revolucija in njeni modni sovražniki*. Ljubljana: NUK.
- Eckhart, Meister. 1995. *Pridige in traktati*. Celje: Mohorjeva družba.
- Gregg, Samuel. 2017. *Za Boga in dobiček*. Ljubljana: Družina.
- Grün, A., J Zeitz. 2011. *Bog vest in denar*. Ljubljana: Družina.
- Holzer, Josef. 1995. *Zgodovina Cerkve v stotih slikah*. Ljubljana: Družina.
- Knowles, M:D:, D. Obolensky. 1991. *Zgodovina Cerkve2. Srednji vek (600-1500)*. Ljubljana: Družina.
- Rendla, Stanka (in dr.). 1991. *2000 let krščanstva*. Ljubljana: Mihelač.
- Rejec, Ivan. 2002. *Leto 1920: socializem in nacionalizem, boljševizem, kapitalizem in krščanstvo*. Ljubljana: NUK.
- Stark, Rodney. 2012. *Zmagoslavje razuma*. Ljubljana: Družina.